

FLEHTE

FLEHITE

TIJDSCHRIFT VOOR VERLEDEN
EN HEDEN VAN OOST-UTRECHT

Jaargang 4 – december 1971 – nummer 3

Redactie: Dr. W.J. de Boone,
Dr. J. Hovy,
J.H.P. Kemperink.
Redactieadres: Leusderweg 255, Amers-
foort.
Aan dit adres artikelen en boeken ter recensie.
Administratieadres: J. v. Oldenbarneveltlaan 7.
Aan dit adres abonnementen en advertenties.

Dit nummer verschijnt
bij gelegenheid van
de tentoonstelling
DE APOTHEEK IN DE
LOOP DER EEUWEN
in Museum Flehite
te Amersfoort
van 9 dec. 1971 tot
eind maart 1972

Inhoud:

Dr. D.A. Wittop Koning, Amersfoort en de farmacie	33
Ir. T. van Hoogevest b.i., De restauratie van de O.L.V.-toren te Amersfoort 1965-1970	42
Boekbespreking	46
Kroniek	47

Omslag: J. de Valk.
Druk: Drukkerij Elinkwijk Utrecht

Abonnementen f 6,50 per jaargang van 4
nummers. Giro nr. 43 76 83 t.n.v. admini-
strators Flehite te Amersfoort.

Bronswerk-
Amersfoort
voor
een leefbaar
klimaat
en economische
warmte

verwarmings- en
airconditioning-
installaties

verwarmings-,
airconditioning-
en
koelapparatuur
apparatenbouw
ketelbouw

Brandbeveiliging

BRONSWERK-AMERSFOORT

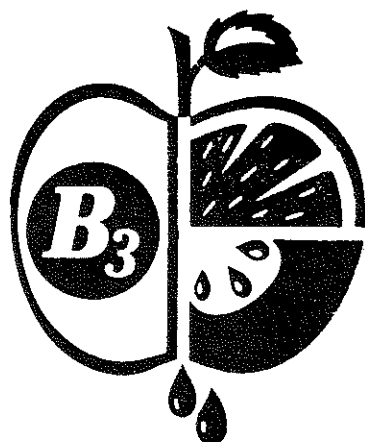
Postbus 28, tel. (03490) 1 28 14, Amersfoort

BOEKHANDEL VAN GASTEL

LANGESTRAAT 86
AMERSFOORT

●
TELEFOON (03490) 15963 - GIRO 65030

B3 fruitsappen 3 x beter!

Vrumona Fabrieken - Bunnik.

AMERSFOORT EN DE PHARMACIE

Dr. D.A. Wittop Koning

Er was tot nu toe weinig bekend over de Amersfoortse apothekers. De enige mededeling, dat er een verordening voor de apothekers uitgevaardigd werd in 1659, blijkt niet juist te zijn en slechts de levering aan de stadsarmen te regelen. De archivaris Dr. J. Hovy was zo vriendelijk ter gelegenheid van de tentoonstelling in het museum Flehite het archief uit te kammen, met het volgende resultaat.

Evenals vele andere steden in ons land had ook Amersfoort in de 15e eeuw een stadsapotheker die bepaalde voorrechten genoot, zoals blijkt uit de volgende passage uit de raadsresolutiën: 25 juni 1436. „Item de Raet Out, Nye ende de Gemeente van onser stat zijn overdragen, dat meyster Jan de apteker, dewijlle hij hier mit ons bynnen onser stat woent, waeckvrij graeffvrij ende alle oncost vrij ende wesen gelic een borger ende onsen borgeren weder dienen om een redelic loen. Datum 2 post Johannis baptiste.” Ruim een eeuw later komen we weer een apotheker tegen temidden van de principaelste en gequalificeerste borgeren” die een loyaliteitsverklaring aan Filips II ondertekenen op 12 juni 1577. ¹⁾ Het is Willem Jacopsz die twee jaar later nogmaals voorkomt in het weeskamerarchief. In datzelfde jaar blijkt er uit dezelfde bron nog een apotheker „Gessel den apoteeker” te zijn. In 1615 trouwt in Amsterdam een Amersfoortse apotheker Jacob van Lynden. In 1629 vinden we onder de declaraties aan het stadsbestuur van leveranties aan de keizerlijke bezettingstroepen ²⁾ twee apothekersrekeningen: Johan van Heemster leverde „confituyren ende specerijen” aan de gouverneur des keizers voor f 112-10-4, Jan Jansz leverde, op last van de magistraat van Amersfoort, banket en andere „nootsakelickheit” aan de gouverneur van de keizer, die in de Doelen logeerde, ten bedrage van f 26-17-8. Op 12 Febr. 1645 levert „Willem van Dashorst apothecar verwen”, op 13 Maart 1682 vinden we in het weeskamerarchief de inventaris en boedelscheiding van hem.

Regelmatig komen verder apothekers voor in het weeskamerarchief zoals: 1652 Jan Poth en in 1657 ook diens zoon Pieter Poth van Wooningh, 1652 Andries Nyenborch, 1661 Gijsbert van Harderwijk, 1662 Reynier van Birkhoven, 1664 Gerrit van Collert, 1698 Everars van der Maeth, 1753 Wilhelmus Nooyen. Voorts in het burgerboek: 12 Mei 1656 Pieter van Renovelt uit Groningen, 16 Febr. 1657 de bovengenoemde Gisbert van Harderwijk, 1 Juni 1657 Johannes van Groeningen, 10 Oct. 1718 Godefridus Marquering van Zutphen en 21 Juli 1732 Dominicus Hengst. In 1748 was het feest ter gelegenheid van de aanstelling van Willem IV als erfstadhouder en de geboorte van prins Willem V. Apotheker D. Richard dient 25 Maart 1748 zijn rekening in wegens levering van 48 flambouwen ten bedrage van f 73-4-0.

Van enig gildeverband blijkt voor de Amersfoortse apothekers niets, noch in het kramersgilde, noch in het chirurgijngilde werden aanwijzingen gevonden dat de apothekers hiervan deel uitmaakten.

Zoals gezegd had Amersfoort geen verordening waarin het apothekersberoep geregeld werd d.w.z. door wie examen afgenomen werd, hoe lang de leertijd was, hoe het toezicht op de apotheken uitgeoefend werd en hoe onbevoegde uitoefening van het beroep tegengegaan werd. Het zou tot de franse tijd duren voor hierin verbetering kwam. We kregen toen het franse systeem met de verdeling in departementen met een jury médical die de apotheken visiteerden en het verbod van onbevoegde uitoefening controleerden. Het was dus een centrale regeling voor de Bataafse republiek en het koninkrijk Holland.

Op 21 September 1801 neemt het gemeentebestuur „eene aanschrijving van den Agent van Nationale Opvoeding voor de Bataafsche Republiek van den 21 Augustus laatst.” in behandeling „daar bij ter kennisse dezer vergadering brengende zekere ingekomene klachten over onbevoegde praktijk zo in de Genees- als Arzenymengkunde.” Men stelt vast: „Dat geene andere personen van de thands geadmitteerde Medicinæ Doctoren, Chirurgijns, Apothecars, Vroedmeesters en Vroedvrouwen, de Genees-Heel-Verlos-en Artzenymeng Kunde, (ieder in zyne byzonder relatie) binnen deze Stad en deszelfs jurisdictie zullen mogen exerceren/op eene boete van Vyf-en twintig Gulden, by den overtreder ten behoeve van het Stads Kinderhuis te verbeuren. Voords/dat overeenkomstig het gestatueerde by de Publicatie van het Departementaal Bestuur van den Rhyn van den 19 November 1800 voortaan niemand tot de

uitoefening der gemelde konsten zal worden geadmitteerd/dan na dat door denzelfden een getuigschrift van behoorlijk afgelegd examen vertoond/en door of van wegens het Agentschap der Nationale Opvoeding geëxamineerd en goedgekeurd zal zijn: worden- de de Stads Medicinæ Doctoren by deze gequalificeerd/om voor de observantie van de voorgemelde articulen de nodige zorg te dragen".

Het schijnt niet veel gegeven te hebben want op 15 Juli 1811 schrijft de onderpre-
fect van het arrondissement Amersfoort aan de heer maire dat hem "van goederhand
geinformeerd was dat er zig in Uwe gemeente Apothecars en Drogisten bevinden wel-
ke zig ophouden met het uitoeffenen van de medische praktijk en zulks tot groot na-
deel der gezondheid van eenvoudige lieden, welke hunnen toevlugt nemen tot de
voorsz Personen, hoe onbekwaam dezelve ook tot de Praktijk zijn mogen" ³⁾). Hij ver-
zoekt de maire een onderzoek in te stellen en daar verslag over uit te brengen "opdat
ik indien zulks nodig is, met U de nodige maatregelen help beramen tot het tegen
gaan van een inkruijsel allernadeeligst voor de maatschappij".

Op 20 Augustus 1813 ⁴⁾) komt er een missive van de Jury de Médecine du départe-
ment de Zuiderzee dat "De leden der Jury de médecine, hedenavond in uw gemeente
geaariveerd zijnde, wenschte gaarne de inspectie der apothekers morgen te verrichten
om half negen uren des voormiddags en verzoeken dus dat UE den heer Commissaris
van Politie hiervan gelieve te verwittigen ten einde zijn Ed. hun ingevolge de wet ver-
gezellen". De commissaris van politie deelt de volgende dag de maire mee dat de com-
missie van de medische Jury, bestaande uit de doctores Hoekman en Alma, de inspec-
tie in zijn tegenwoordigheid hebben gedaan en alles in orde bevonden.

Na de bevrijding in 1815 worden nieuwe geneeskundige wetten uitgevaardigd, waar-
bij op franse wijze maar nu naar de nieuwe indeling in provincies, provinciale commis-
sies van geneeskundig toezicht ingesteld werden, die de examens afnamen en met
het toezicht belast waren. In de steden konden plaatselijke commissies opgericht wor-
den die een examen afnamen voor vestiging als apotheker in een stad. In de praktijk
kwam dat hierop neer dat nog een keer examengeld betaald werd. Een dergelijk plaat-
selijke commissie van geneeskundig onderzoek en toezicht werd ook in Amersfoort
opgericht op 25 Maart 1816. Zij was belast met het "ten strengsten toezien tegen de
uitoefening van eenig vak hoe ook genaamd de Genees-Heel- of Vroedkunde betref-
fende door personen die hiertoe door de wet in 't geheel niet bevoegd zijn/noch door
vereischte examen hunne behoorlyke admissien hebben bekomen".

De uitoefening dezer vakken mocht slechts door behoorlijk geëxamineerde en gepaten-
teerde personen, ieder in het byzonder getrouwelijk blijve by dat vak waarvoor hy exa-
men heeft afgelegd. Zo moest "de apothecar alleenlijk zich bezig houden met het ver-
vaardigen en afleveren der voorgeschreven medicijnen". De apotheker Johannes van
Lockhorst maakte deel uit van deze commissie. De commissie verzoekt op 19 Mei
1816 en vervolgens op 25 Jan. 1823 aan de provinciale commissie een reglement van
orde goed te keuren ⁵⁾) Hierin wordt een admissiegeld voorgesteld van 3 gulden voor
de leerlingen en van 7 gulden voor een apotheker. Op 31 October 1823 wordt de goed-
keuring verworven.

In Aug-Sept. 1825 bedanken op één na alle leden. Van Lockhorst zegt dat hij zulks
doet "omdat ik vernomen heb, dat de inwendige praktijk door personen wordt uitge-
oeffend, die volgens de wet daartoe onbevoegd zijn, daar dit niet bewezen kan worden,
zo heb ik liever verkozen, mijn post neder te leggen dan aan mijne verplichting niet te
kunnen beantwoorden". Achtereenvolgens waren nu apotheker-lid van de commissie:
in 1825 G.A. Trouillart van Lockhorst en G. Suyck, waarvan de eerste in 1852 "daar
de ondergeteekende, wegens het invoeren der Pharmacopoea Neerlandica, aan zijne
verplichting als lid der Plaatselijke geneeskundige commissie, ingevolge afgelegde eed,
niet te zullen kunnen voldoen", bedankt. Suyck volgt zijn voorbeeld. In 1852 worden
benoemd F.J. Hondius (tot 1855) en C.B. Kok. De commissie verzoekt in 1853 B en
W dat "in overweging genomen hebbende de verordeningen, die, door de bij den aan-
vang van dit jaar ingevoerde Pharmacopoea Neerlandica, in de bereiding van verschil-
lende artsennijmiddelen zijn voorgeschreven" een byzondere subsidie ten bedrage van
f 75.- voor dit jaar, tot aanschaffing van eenige werktuigen en de noodige reageermid-
delen, ten einde de winkelvisitatie bij de Heeren Apothecars te kunnen bewerkstelli-
gen op eene wijze gelijk zulks door de wet verlangd wordt". In 1855 wordt benoemd
P. Hondius Fzn. De commissie werd ten gevolge van de invoering van wet van 1865
in dat jaar opgeheven. Voor een openbare gezondheidscommissie die van 1858-1878

REGLEMENT

OP DE BEDIENING VAN

STADS PATIENTEN

EN

INSTRUCTIËN VOOR STADS

MED: DOCTOREN

EN

APOTHECARS.

Gearresteerd den 16^{le} Maart 1801.

Te AMERSFOORT, by
B. BLANKENBERG, Jz.

De voorpagina van het reglement van 1801.
Uit Museum Flehite.

heeft bestaan kon de raad geen apothekers-leden vinden.

De grootste zorg voor het stadsbestuur vormde wel de geneesmiddelen voorziening van de armen. Reeds op 28 Nov. 1659⁶) wordt een der apothekers Willem van Dashorst aangewezen, voor de tijd van 3 jaren, "om de Armen deser Stadt te bedienen, op de navolgende punten ende articulen, mitsgaders het Tractement daerbij geexpresseert".

De volledige tekst luidt:

De Regeerders der stad Amersfoort, hebben tot Apothecar om de Armen deser Stadt te bedienen gecommiteert gelyck sij committeren by dezen, Willem van Dashorst, op de navolgende punten ende articulen mitsgaders het Tractement daerbij geexpresseert:

1.

Eerstelyck dat hij gehouden sall wesen medicamenten te leveren voor alle de Armen deser Stadt geene uijtgesondert, St. Elisabeths Gast-ofte sieckhuijs mede daeronder begrepen soo ende wanneer hem de ordonnantien vande Doctoren geteeckent Pro Pauperibus sullen geleverd syn ende anders niet.

2.

Item dat hij den Armen getrouw ende ter behoorlijcker tijt dienen sall.

3.

Dat alle syne te leveren medicamenten soo simplicia, als Composita sullen goet, opregt ende well geconditioneert sijn.

4.

Dat hij sich strictelijck sall reguleren naar de ordonnantien der Doctoren, sonder ijs niet bij ofte aff te doen, ofte eenighe veranderingh inne te maken: Ten ware dat ijet wes hem deficieerde, twelck hij ter eerster occasie den Doctor sall gehouden sijn te notificeren.

5.

Dat hij niet voor extraordinair sall mogen eijsschen, gelijk hem hetselve oock niet goet gedaen sall worden. Alwaert schoon (dat Godt verhoede), dat eenighe contanieu-se sieckten alse pest, kinderpockgens, febres malignae ofte anderen quamen te grasseren, ende hij verthoonen konde schade bij syne leverantie gedaen te hebben, maer sall sich met de geconsenteerde somme moeten gecontenteert houden.

6.

Dat hij dese Leverantie sall hebben voor den tijt van drye achtereenvolgende Jaeren, waer van het eerste jaar sall ingaan opden eersten Januari 1660. Doch bij afflijvicheijt van den Apothecar sall de wede haer optie hebben, om daer in te mogen continueren offte uytscheyden.

7.

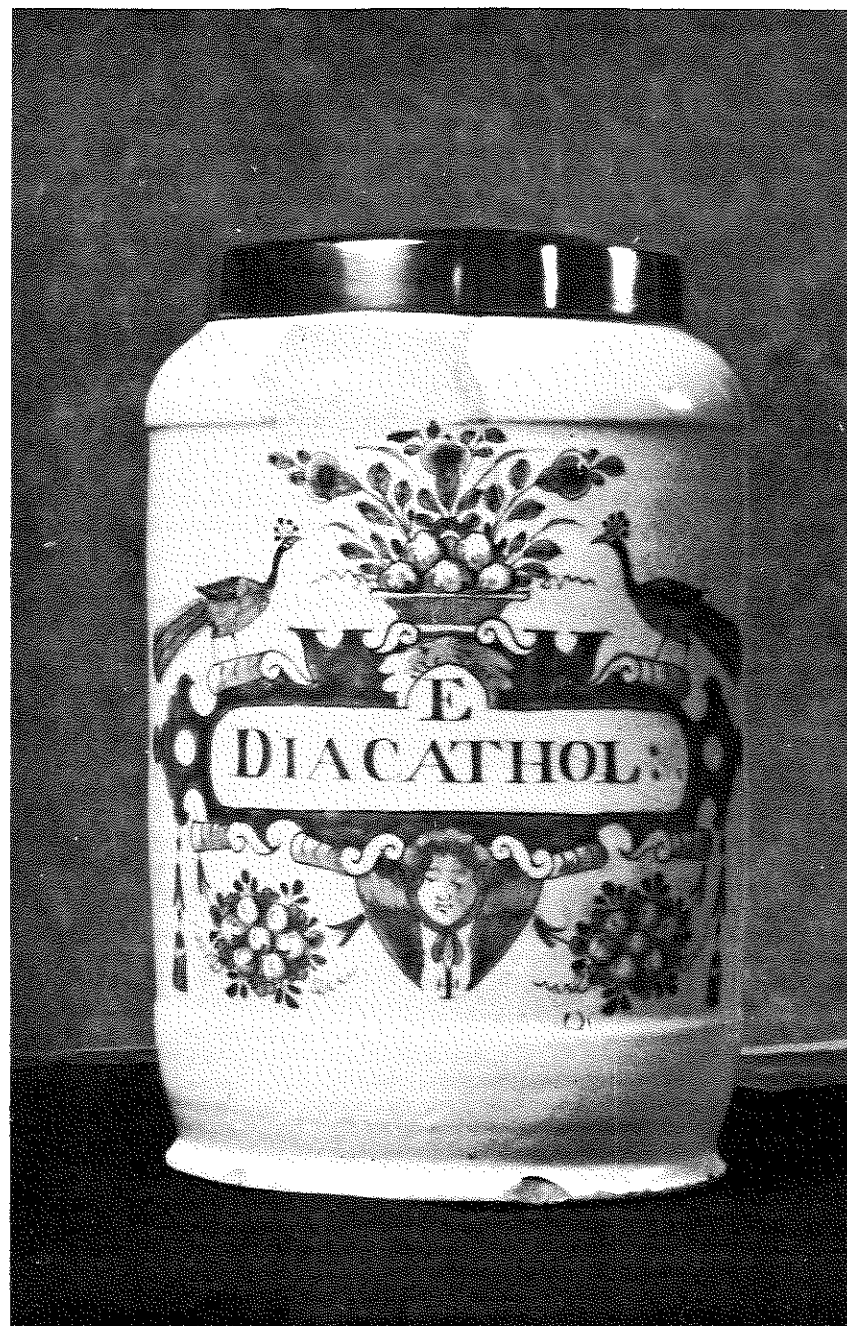
Dat hij jaerlyck daer voor sall hebben ende genieten de somme van vijftigh gulden, waertoe St. Elisabeths sieckhuijs sall betaelen drie ende twintigh gulden, de Sieckmoeders vande Diaconije negen gulden, ende de Armen Noothulp ingelycx negen gulden.

In 1746 blijkt Wooningh de apotheker te zijn. Deze moet zijn rekening ieder week indienen. In 1764 blijkt de stad in drie wijken verdeeld te zijn (Breul, Bloemendal en Kamp). De apothekers moeten een apart boek voor stadspatiënten bijhouden voorzien van een register. Uit de franse tijd bezit het museum Flehite een gedrukt reglement op de bediening van stadspatiënten en instrutien voor stads medae Doctoren en Apothecars van 16 Maart 1801.

Instructie voor stads apothecars:

Het leveren van medicijnen aan de Stads Armen zal voortaan door twee Apothecars geschieden/welke ieder een byzondere wyk zullen hebben/en geene recepten dan van den Doctor van die Wyk mogen klaar maken, echter met dien verstande/dat van de tegenswoordige drie Apothecars Jaarlyks een zal uitvallen en op zyn beurt weer aankomen/gelyk dan ook de Wyken Jaarlyks zullen verwisseld worden.

De Stads Apothecars zullen gehouden zyn

Grote 18e-eeuwse cilindrische pot van Delfts aardewerk. Gemerkt P (pottbakkerij De Twee Scheepjes). Hoogte 28,3 cm.
Uit Museum Flehite.

Art. I

Om de Rekeningen aan de Stad zo te stellen/dat een derde minder worde genomen dan van byzondere personen/(gelyk dit de richtsnoer zal zyn/waar na de taxatie zal geschieden)en zullen zy voor het zetten van clysteren niet mogen rekenen.

Art. II

Zy zullen hunne Rekeningen alle vierde jaars aan de Stads Doctoren inleveren met de voorschriften/teneinde die met te meerder nauwkeurigheid kunnen nagezien worden/ en by 't jaar de algemeene taxatie daar door minder moeilyk zy.

Art. III

Zich onderwerpen aan de taxatie van Doctoren/of wel van de commissie van geneeskundig toeverzicht/naar goedvinden van den Raad.

Art. IV

Wanneer een of ander medicament/'t welk dikwils word voorgeschreven/toevallig zeer in prys mogt ryzen/er den Docter van verwittigen.

Art. V

Geene voorschriften voor de Stad klaar maken/ten zy de naam der Zieken en de dagtekening er op gesteld zyn.

Art. VI

Provisioneel hunne winkels inrichten naar de nieuwe Amsterdamsche Apotheek, en voorzien van die enkelvoudige en te saamgestelde geneesmiddelen/welke daar in zyn aangewezen.

Art. VII

De Doctoren met of zonder commissie uit den Raad toe laten ter visitering hunner Apotheken/en de verbeteringen/welke daar in met reden gevorderd worden/ daar stellen.

Hierin wordt dus voor het eerst een verplicht voorschriftenboek genoemd namelijk de Amsterdamsche Apotheek van 1792.

Na de franse tijd wordt een nieuwe instructie voor de stadsapotheker door de gouverneur van de provincie goedgekeurd ⁷⁾ (24 November 1815)

Concept Instructie voor Stads Apothecars.

Art. 1.

Het leveren van medicijnen aan de stadsarmen zal voortaan door alle de Heeren Apothecars binnen deze stad woonachtig, en welke hierin zullen verkiesen deel te nemen geschieden, en wel in dier voege, dat elk eene byzondere wyk telkens bij afwisseling zal bedienen.

Art. 2.

Dezelve afwisseling zal elke zes maanden plaats hebben zo dat drie derzelve geduuren de eerste helft van het jaar ieder eene wyk zal waarnemen en de drie overige zo zij allen hier in deelen de andere helft van het Jaar.

Art. 3.

De intrede van bediening zal volgens den rang der wyken voor de eerste rys door het lot ten overstaan van den Heer Burgemeester dezer stad beslist worden, en eens bepaald zynde voor altoos blyven vastgesteld, met dien verstande nothans, dat na afloop van het Jaar en alzo van elks toerbeurt van bediening die boven aan geplaatst is geweest de onderste zal gesteld worden en alzo telkens eene verspringing van wyken door deze verandering zal plaats hebben.

Art. 4.

Zij zullen geen andere recepten voor stadsrekening mogen klaar maken dan die hen door den stadsdoctor der wyk die zy bedienen zullen zyn voorgeschreven, voor die personen die in dezelve wyk woonachtig zyn.

Art. 5.

Zy zullen gehouden zijn om in presseerende gevallen de medicynen op verzoek van den doctor dadelijk klaar te maken en afteleveren. In de dagelyxsche gevallen zal de aflevering uiterlijk binnen de twee uren, voor mixturae, en infusae voor decocta, pilulae en pulveres drie uren na het ontvangen der recepten geschieden.

Art. 6.

Opdat de Apothecar in de meest gewoone ziekten de medicijnen gemakkelijk kan klaar maken beloven de Doctoren zich in die omstandigheden (doch geensints altijd) aan eenig bepaald en goedkoop formulier te houden zullende het hun evenwel altijd vrijstaan daar verschillende addities bij te doen.

Art. 7.

De bepaling der prijs der geleverde medicijnen zal in dier voege worden vastgesteld, dat alle de apothecars voor de aanvaarding of verwisseling hunner bediening elk afzonderlijk eene notitie zullen inleveren van de inkooprijzen der meest te gebruikene medicijnen, uit de welke ingediende notities de Stads Doctoren naar aanleiding der prijs courant der medicijnen met overleg van den Burgemeester een Tarief der middel-prijs zal worden vastgesteld, volgens het welke de medicijnen in het daarop volgende half jaar zullen moeten worden ingeleverd, zo er echter middelen wierden voorgeschreven in dit tarief niet vermeld zullen die volgens de algemeene prijscourant worden betaald zullende echter zo, toevallig een of ander medicament aanmerkelijk mogt rijzen of dalen hierin naar aanleiding der omstandigheden eenige verandering kunnen worden gemaakt.

Art. 8.

Na het eindigen van elke drie maanden zullen de Apothecars die de bediening hebben, met overlegging der ontvangene recepten, aan Stads doctoren ter hand stellen eene notitie van alle de in de drie afgelopen maanden, voor Stadsarmen geleverde medicijnen, ten einde de rekeningen volgens het vastgesteld tarief door doctoren te worden getaxeerd, en met eene stuiver per recept voor hunne moeite worden verhoogd, wanneer deze getaxeerde rekeningen aan den Burgemeester zullen worden ter hand gesteld, ten einde daarvoor eene ordonnantie van betaling zal kunnen worden afgegeven.

Art. 9.

De Apothecars zullen verplicht zijn hunne winkel ten allen tijde voor de stads doctoren ter visie opentehouden, en de doctoren gehouden zijn ten minsten eenmaal in het kwartaal de medicijnen in hunne winkel te examineeren, zullende de doctoren ten alle tijde nauwkeurig acht moeten slaan op de geleverde medicijnen of er ook gevonden worden die aan de ordonnantie niet voldoen, in welk geval zij de Apothecar tot verbetering zullen moeten aanmaanen en zo hij onverhoopt hierin mogt blijven voortgaan, zal de Doctor hiervan kennis geven aan den Burgemeester, ten einde dezelve Apothecar van de bediening der Stads armen voor altijd worde ontzet.

Art. 10.

Elk apothecar zal voor de aanvaarding der bediening de observantie dezer instructie met Eede in handen van den Burgemeester moeten bevestigen.

Wegens de hoge kosten van deze voorziening worden telkens pogingen gedaan om tot de inrichting van een eigen stadsapothek te komen. In 1826 werd een commissie hiertoe ingesteld, het plan bleef echter steken. In plaats van 5 cent per recept krijgt iedere apotheker in 1828 f 100.- per half jaar. Het tarief voor de prijs der geneesmiddelen wordt afgeschaft, stadsdoctoren zullen alle drie maanden de nota's van geleverde medicamenten nazien en de prijs der medicamenten regelen naar de gemiddelde prijs van 3 geaccrediteerde prijscouranten boven welke gemiddelde prijs 10% zal worden toegekend. In 1852 komt het plan voor een eigen stadsapothek opnieuw op tafel maar wordt verworpen. De levering van geneesmiddelen vindt nu plaats door 6 apothekers volgens tarief, halfjaarlijks door de gemeenteraad vast te stellen. Het salaris blijft f 100.- en wordt eerst in 1881 tot f 150.- verhoogd. In 1855 worden nieuwe instructies voor de apothekers vastgesteld die 21 April 1857 hun definitieve vorm krijgen. Ingevoerd wordt een wit etiket voor inwendig en een blauw etiket voor uitwendig gebruik. Voorschriften voorzien van het woord "haast" moeten onverwijld bereid worden. Geneesmiddelen worden niet thuis bezorgd. Acht apothekers die telkens zes maanden elkander afwisselen, verzorgen de stadsarmen. De "stukken nopens de op-

rigting eener Stads-Apotheek te Amersfoort in 1859 bevinden zich in druk in het museum Flehite. Hierin bevinden zich interessante statistische gegevens over het geneesmiddelengebruik in de jaren 1847, 1848, 1849, 1855 en 1856 in vergelijking met dat in Gouda en Alkmaar. Het gebruik van kinine, kinabast, suiker, levertraan, manna en stroop wordt hierin gegeven naast de totale kosten der gereedgemaakte recepten.

Aangezien het niet in mijn bedoeling ligt de geschiedenis van het apothekerswezen in Amersfoort tot op de tegenwoordige tijd door te voeren, zou ik willen eindigen met een poging om de situatie der verschillende apotheken met hun apothekers vast te leggen uit de toevallige gegevens die ik bezit. De heer van der Neut zij dank gebracht voor de hulp hierbij geboden. Er vallen vele data enz aan te vullen zodat dit werkelijk gezien moet worden als een eerste poging die voor uitbreiding en verbetering vatbaar is.

Het aantal apotheken in Amersfoort bedroeg in:

1810	8	op 8690 zielen
1861	8	12800 "
1865	7	13074 "
1890	4	15693 "
1907	5	23806 "
1966	7	73500 "

In 1908 werd een onderzoek ingesteld naar de toestand van den handeldrijvenden en industrieelen middenstand in de provincie Utrecht waarin de situatie van het apothekersbedrijf in Amersfoort uitvoerig weergegeven werd.

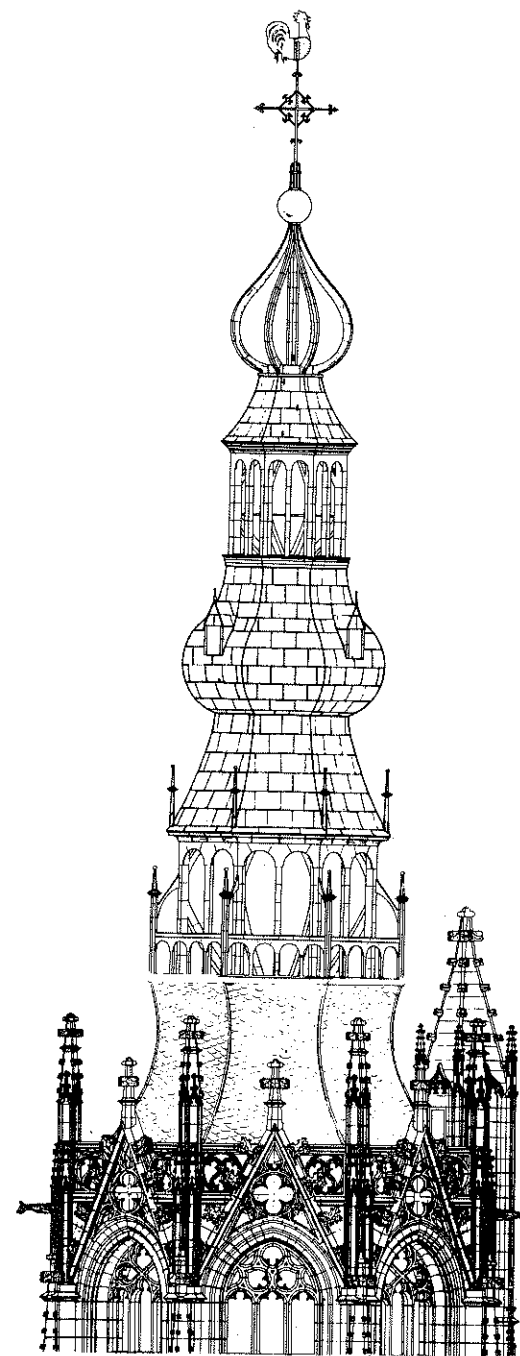
Literatuur:

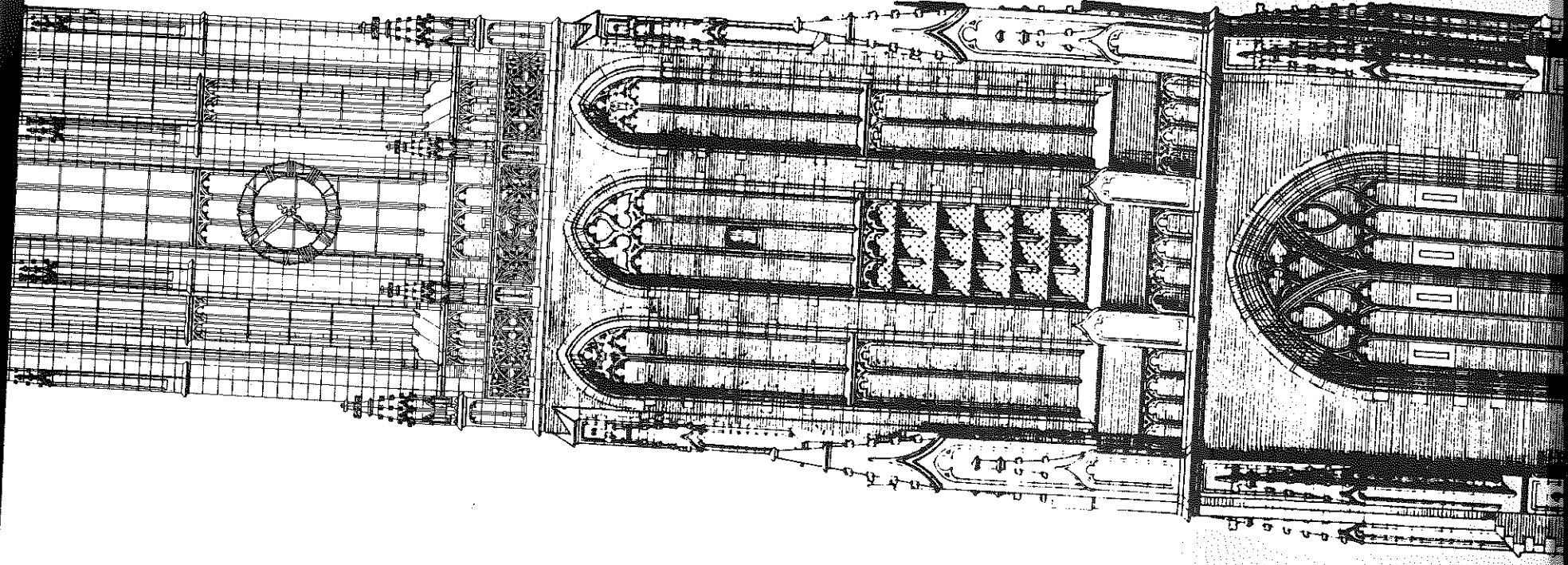
- A.F. van Beurden, Iets over Amersfoortsche apothekers Amersfoortsche Courant ± 1925
 E.J. Demoed Een eeuw gezondheid en ziekte in Amersfoort. Amersfoortse Courant 30 Aug. 1966
 D.A. Wittop Koning, De vizels van de gebroeders Hemony. Bulletin Museum Boymans-van Beuningen 20 1969 37-41.

Koperen vizel met randschrift: Soli Deo Gloria Gerardus Both 1613. Op middenfries satyrs en maenaden, onderfries met bloemmotieven. Hoogte 14,3 cm, diameter 15,7 cm. Uit Museum Flehite.

De apotheken in de Amersfoortse binnenstad

) bevinden zich in druk in het mu-
 nistieke gegevens over het genees-
 S en 1856 in vergelijking met dat
 past, suiker, levertraan, manna en
 der gereedgemaakte recepten.
 iedenis van het apothekerswezen
 voeren, zou ik willen eindigen
 theken met hun apothekers vast
 heer van der Neut zij dank ge-
 ata enz aan te vullen zodat dit
 die voor uitbreiding en verbetering

and van den handeldrijvenden en
 waarin de situatie van het apothec-

n 1859 bevinden zich in druk in het mu-
te statistische gegevens over het genees-
9, 1855 en 1856 in vergelijking met dat
, kinabast, suiker, levertraan, manna en
osten der gereedgemaakte recepten.

de geschiedenis van het apothekerswezen
loor te voeren, zou ik willen eindigen
de apotheken met hun apothekers vast
it. De heer van der Neut zij dank ge-
n vele data enz aan te vullen zodat dit
pooging die voor uitbreiding en verbetering

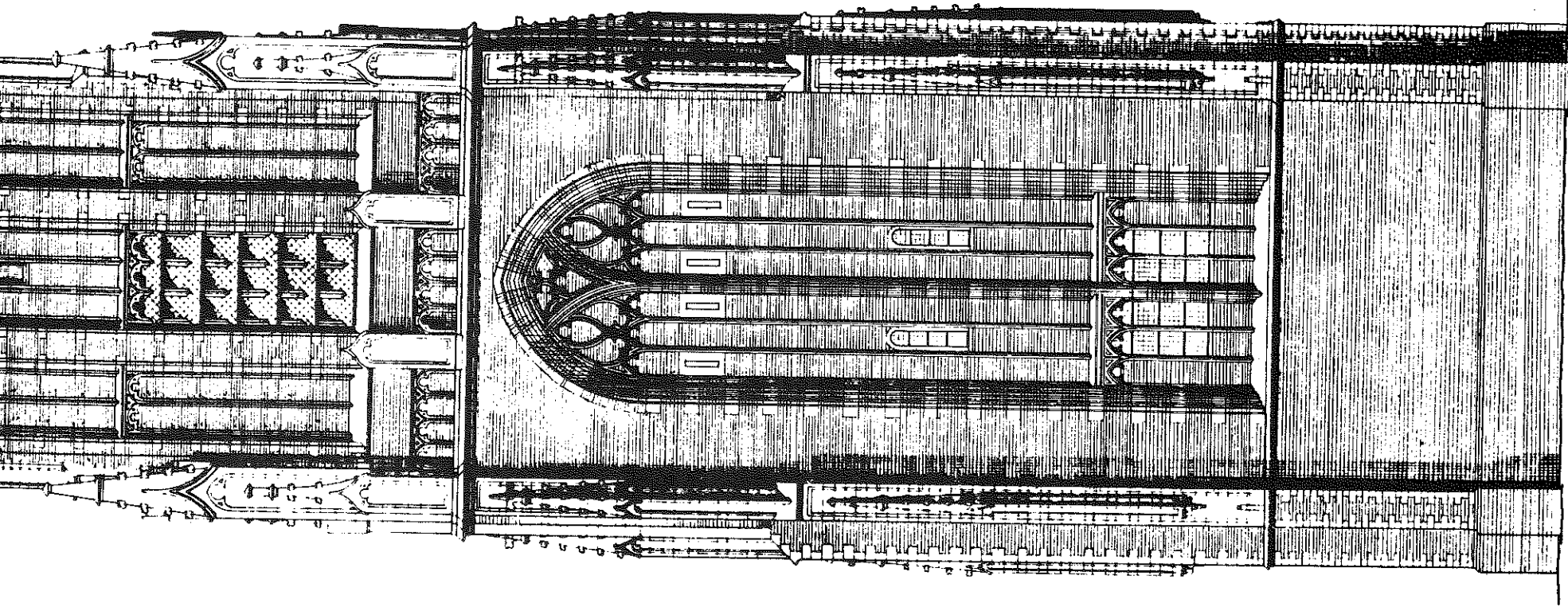
in:
elen
"
"
"
"
"

te toestand van den handeldrijvenden en
trecht waarin de situatie van het apothek-
ven werd.

de apothekers Amersfoortsche Courant
n ziekte in Amersfoort. Amersfoortse
eders Hemony. Bulletin Museum Boy-
1969 37-41.

ardus Both 1613. Op middenfries satyrs en
14,3 cm, diameter 15,7 cm.

rigting eener Stads-Apotheek te Amersfoort in 1859 bevinden zich in druk in het museum Flehite. Hierin bevinden zich interessante statistische gegevens over het geneesmiddelengebruik in de jaren 1847, 1848, 1849, 1855 en 1856 in vergelijking met dat in Gouda en Alkmaar. Het gebruik van kinine, kinabast, suiker, levertraan, manna en stroop wordt hierin gegeven naast de totale kosten der gereedgemaakte recepten.

Aangezien het niet in mijn bedoeling ligt de geschiedenis van het apothekerswezen in Amersfoort tot op de tegenwoordige tijd door te voeren, zou ik willen eindigen met een poging om de situatie der verschillende apotheken met hun apothekers vast te leggen uit de toevallige gegevens die ik bezit. De heer van der Neut zij dank gebracht voor de hulp hierbij geboden. Er vallen vele data enz aan te vullen zodat dit werkelijk gezien moet worden als een eerste poging die voor uitbreiding en verbetering vatbaar is.

Het aantal apotheken in Amersfoort bedroeg in:

1810	8	op 8690 zielen
1861	8	12800 "
1865	7	13074 "
1890	4	15693 "
1907	5	23806 "
1966	7	73500 "

In 1908 werd een onderzoek ingesteld naar de toestand van den handeldrijvenden en industrieelen middenstand in de provincie Utrecht waarin de situatie van het apothekersbedrijf in Amersfoort uitvoerig weergegeven werd.

Literatuur:

- A.F. van Beurden, Iets over Amersfoortsche apothekers Amersfoortsche Courant ± 1925
 E.J. Demoed Een eeuw gezondheid en ziekte in Amersfoort. Amersfoortse Courant 30 Aug. 1966
 D.A. Wittop Koning, De vizels van de gebroeders Hemony. Bulletin Museum Boymans-van Beuningen 20 1969 37-41.

Koperen vijzel met randschrift: Soli Deo Gloria Gerardus Both 1613. Op middenfries satyrs en maenaden, onderfries met bloemmotieven. Hoogte 14,3 cm, diameter 15,7 cm. Uit Museum Flehite.

De apotheken in de Amersfoortse binnenstad

Langestraat 9

Johannes Wooningh	reeds in 1746
Wed Johs Wooningh	– 1760
Dirk Vroom	1760 – 1805
M.A. van Crimpen	1805 –
W.H.J. Breyl	1845 – 1871
J.J. van der Zoo de Jong	1871 – 1905
D.H.G. Ittman	1905 – 1938
R.R. Keyzer	1938 –
G.H. Keyzer-Hardick	– 1970
A.J.M. Keyzer	1970 –

Kamperbinnenpoort 5

Everard van der Maeth	reeds in 1698
J.G. van der Maath	1805 – 1863
J.G.C.H. Sanders	1863 – 1908
J.J.P. v. Wisselingh	1908 – 1919
opgeheven	

Hof 29 hoek Peperstraat

W. Coolhaas	±1828 – 1857
N. Houwink van Es	1857 – 1879
opgeheven	

Varkensmarkt 17

J.H.A. ten Brink geassocieerd met	
J.B.H. Vermolen	1843 – 1877
Pekelharing	1877 – 1884
C.M.M. Vermolen	1884 – 1920
W.A.M. Kalkman	1920 –
opgeheven	
vereinigd met Langestraat 9	

Niet geplaatst konden worden

J.C. Adama 1889, 1896, C. Schroot 1805, G. Suyck 1815–1825

NOTEN

- 1) Gem. Archief, inv.nr. 414.
- 2) Gem. Archief, inv.nr. 433.
- 3) Resol. Stadsbestuur 1811, inv.nr. 35.
- 4) idem
- 5) Bundel openb. gezondheid, gezondheidscommissie 1814–1902.
- 6) Gem. Archief, Magistraatsresolutiën, inv.nr. 35.
- 7) Bundel Gemeente-geneesheren, heelmeeesters, vroedvrouwen en apothekers 1815–1912.

?

Wouterus van Lockhorst	reeds in 1770
Johannes van Lockhorst	– 1825
G.A. Trouillart v. Lockhorst	1825 – 1858
opgeheven	

Langestraat 99

Th.J. Hondius	1811 –
Pieter Hondius	– 1886
opgeheven	

Langestraat 74 en Hof 2 (thans 39)

C.B. Kok	
J.P.G. Kok	±1853 – 1900
C.B. Kok	1900 – 1902
Th.C.V. ter Maat	1902 –
K. Scheringa	1928 –
Bernard A.L. Jansen	
J. Bastmeyer	1969 –

Kamp, kort na 1905 naar Utrechtsestr.45b

W.A. van de Bovenkamp	1892 –
S.F. Tillema	
W.S. van der Noorda-ten Hoeve	– 1971
A.E. Haverkamp-van Temmen	1971 –
?	(nieuwe vestiging)
G.F.C. van de Roemer	1844 – 1870
opgeheven	

Ir. T. van Hoogevest b.i.

In dit artikel worden enkele facetten van de nu beëindigde restauratie weergegeven. De bewogen geschiedenis van het bouwwerk wordt slechts ingegaan voor zover dit voor een goed begrip van de problemen rond een dergelijke restauratie noodzakelijk is. Verder wordt een kort overzicht gegeven van vroegere herstellingen en van de voorbereiding van deze restauratie in de jaren 1960 tot 1965. Een korte beschrijving van het monument gaat volledigheidshalve vooraf.

De toren is een bijzonder fraai voorbeeld van de late gotiek, kenmerkend Noord-Nederlands van opzet en vertoont verwantschap met de torens te Rhenen, Maastricht en in 't bijzonder met de Domtoren te Utrecht. De Utrechtse Domtoren is ouder en kan als de moeder van de andere soortgelijke torens in de Nederlanden worden beschouwd.

De toren is opgebouwd uit twee vierkante geledingen in baksteen en tufsteen, een achtzijdige met zandsteen beklede open lantaarn en een houten met lood of koper beklede bekroning. De verschillende geledingen vloeien elegant in elkaar over door de toegepaste steunbeoplossingen terwijl de details nergens peuterig of gecompliceerd zijn geworden. Tot aan de laatste restauratie waren vele details van de natuurstenen balustrades verdwenen terwijl ook de bekroning van de traptoren tegen de lantaarn in de vorige eeuw was verminkt.

Als bouwtijd wordt aangenomen de tweede helft van de vijftiende eeuw, als beginpunt ongeveer 1440, het tijdstip waarop Amersfoort door vele bedevaartgangers werd bezocht in verband met de vondst van het miraculeuze Mariabeeldje in de gracht bij de Kamperbuitenpoort. Door de rijkelijk toevloeiende geldmiddelen werd de bouw van de toren bij de reeds bestaande kapel mogelijk.

In welk jaar de torenbouw voltooid werd is niet bekend, wel dat de bouw in 1471 reeds flink was gevorderd. Dit blijkt uit een resolutie van de vroedschap, waarin wordt medegedeeld, dat geen aansprakelijkheid wordt aanvaard voor ongevallen overkomen aan hen, die zich te dicht in de nabijheid van de bouwplaats begeven. De toren heeft tijdstip min of meer los van de kerk gestaan, slechts verbonden door een "luchtbrug" over de straat.

De kerk — de O.L.V.-kapel — is in 1787 door een ontploffing van de erin opgeslagen munitie geheel verwoest en afgebroken.

Gedurende de vijf eeuwen van zijn bestaan werden regelmatig onderhoudswerken aan de toren uitgevoerd. Met uitzondering van de herhaalde vernieuwingen van de houten bekroning na brand waren de tot in onze eeuw uitgevoerde herstellingen vaak niet meer dan lapwerk.

Van vele herstellingen worden de sporen in de toren aangetroffen door het inhakken van initialen, het aanbrengen van een gedenkplaat of het inhakken van teksten in houten stijlen. Zo lezen we op een der hoofdstijlen van het uivormig gedeelte der bekroning: "1723 in de maent van oogst is de peer vermaakt en met loot beslage". Ingepaste initialen vermelden de data 1792, 1742, 1854 en een gedenkplaat noemt het jaar 1859 als één, waarin belangrijke herstellingen werden verricht.

Bekend is, dat tussen 1854 en 1877 restauraties werden uitgevoerd aan de zandsteen lantaarn, blijkbaar niet afdoende, want in 1905 signaleert een rapport van de toenmalige rijksarchitect A. Mulder de zeer slechte toestand, waarin de toren verkeert.

In 1912 wordt dan ook begonnen met een zeer ingrijpende restauratie, die duurt tot 1932. De twee onderste geledingen worden grondig gerestaureerd, ook de lantaarn wordt gedeeltelijk onder handen genomen, maar evenals de houten bekroning — zoals nu is gebleken — niet afgemaakt. Wellicht waren de slechte economische omstandigheden rond 1930 hiervan de oorzaak.

Nadat in 1960 een onderzoeksteiger rond de lantaarn van de toren was geplaatst kon worden vastgesteld welke gebreken dit onderdeel vertoonde. Geconstateerd werd, dat enkele pijlers en het afsluitende gewelf dringend aan restauratie toe waren. Ook de op ijzeren balken opgevangen houten bekroning vertoonde sporen van ernstig ver-

val. De houtconstructie werd gestut en gekramd door kubieke meters toegevoegd hout, de lood- en koperbekleding was aan vernieuwing toe.

In oktober 1961 werd door de dienst gemeentewerken een rapport uitgebracht en een kostenbegroting opgesteld, waarna jarenlange onderhandelingen over de subsidies begonnen. In 1965 konden deze onderhandelingen met succes worden afgesloten en werd aan ondergetekende de leiding van de restauratie opgedragen.

Nadat de bouw van een lift en het plaatsen van de noodzakelijke steigerwerken was gereedgekomen werd in april 1966 aan de aannemer de opdracht tot uitvoering van de restauratiewerkzaamheden gegeven. Deze hadden in hoofdzaak betrekking op de lantaarn en de bekroning, later uitgebreid met enkele andere onderdelen.

A. Lantaarn.

Zoals reeds vermeld verkeerden verschillende pijlers van de lantaarn in slechte toestand evenals de balustrade van de omloop en het afsluitende gewelf. Bovendien ontbraken op de balustrade de pinakels, hogels en kruisbloemen, belangrijke architectonische onderdelen, die bij de vorige restauratie wellicht om de reeds gesignaleerde financiële redenen niet weer werden aangebracht.

Bij het herstel van het natuursteenwerk moest voor de Bentheimer zandsteen een vervangend materiaal worden gekozen, omdat zandsteen in ons land uit medische overwegingen niet meer mag worden verwerkt. De keus is gevallen op basaltlava, waarmee de laatste jaren bevredigende resultaten werden verkregen en waarvan de kleur zich goed aanpast bij de verweerde zandsteen.

Bij het herstellen van het natuursteenwerk is zeer voorzichtig te werk gegaan, waarbij ieder onderdeel slechts dan werd vernieuwd, indien dit om constructieve redenen noodzakelijk was. Wel zijn verschillende uit vorige restauraties daterende minder gelukkige wijzigingen weer ongedaan gemaakt, indien de oorspronkelijke toestand nog kon worden vastgesteld. Dit bleek gelukkig in vele gevallen ondanks herhaalde herstellingen nog mogelijk te zijn terwijl ook vorm en afmetingen van de verdwenen pinakels, hogels en kruisbloemen vrij nauwkeurig zijn gereconstrueerd. Hierbij moest vooral de beeldhouwer zich verplaatsen in de geest van de torenbouwers der middeleeuwen en werden aan hem en de steenhouwer hoge eisen gesteld.

Enkele onderdelen zijn naar vrij ontwerp gemaakt, zoals de nieuwe spuw-ers, die het water van de derde omloop afvoeren. De gebroken en door ijzeren schoren ondersteunde 19de eeuwse spuw-ers konden niet gehandhaafd blijven, de nieuwe naar diernotieven uitgevoerde exemplaren getuigen van de bekwaamheid van een hedendaagse beeldhouwer.

Evenals de toevoeging van pinakels, hogels en kruisbloemen aan de balustrade draagt ook de verrijking van de bekroning van de traptoren bij tot de verfraaiing van het silhouet van de toren, doordat een vloeiender overgang van toren naar bekroning is verkregen. De armelijke 19de eeuwse herstellingen hadden de betekenis van dit architectonisch belangrijke element, waaraan door sommigen ook een symbolische waarde als "het kindeke" wordt toegekend, zeer geschaad. Vastgesteld kon worden, dat ook deze bekroning met hogels, pinakels en kruisbloemen was versierd. Het weer aanbrengen van deze versieringen in een herestelde spits deed het samenspel tussen de pinakels op de balustrade en de traptoren weer volledig tot zijn recht komen.

De ribben van het afsluitende gewelf boven de lantaarn waren door het aanbrengen van ijzeren verankeringen, waarbij deze ribben aan de erboven gelegen balklaag werden opgehangen, tengevolge van de roestwerking in deze ankers ernstig in verval. Verwijdering van de ankers en herstel van de ribben maakten het gehele gewelf ook constructief weer gezond.

Verdere voorzieningen waren het waterdicht maken van alle omlopen en het aanbrengen van boorgaten in de pijlers, waarmee droging van de vochtige bakstenen kern wordt verkregen.

Vele tijdelijke ankerwerken konden worden verwijderd terwijl enkele herstellingen moesten worden verricht aan de met koper beklede brugstaven van

de open lantaarn. De bij een vorige restauratie aangebrachte koperen bekleding is een goede bescherming tegen het roesten van de staven gebleken.

B. *Houten bekroning.*

Na verwijdering van de dakhuid, bestaande uit leien, lood en koper bleek, dat de typisch Hollandse stapelconstructie van deze torenbekroning door inwatering zodanig was aangetast, dat vrijwel alle pen- en gatverbindingen van de hoofdconstructie totaal verrot waren. Het was in verband hiermede niet mogelijk de spits ter plaatse op ruim 70 m. hoogte te herstellen, zodat tot volledige demontage van de bekroning werd besloten, waardoor het typische beeld van de "onhoofde toren" ontstond.

Met gebruikmaking van ongeveer 50% van het oude materiaal is het houten gevaarte op de begane grond — zowel vóór als in het torenportaal — weer opgebouwd en daarna in onderdelen omhoog gebracht. Een groot werk, dat bijzonder goed is verlopen dank zij de goede technische hulpmiddelen van deze tijd. Wel hebben alle betrokkenen nog meer eerbied gekregen voor de bouwers uit de 15e eeuw, die met zoveel primitieve middelen moesten werken.

Een groot voordeel van de gevolgde werkwijze is geweest, dat hierdoor volledig herstel van de reeds tijdens een vorige restauratie door ijzeren balken opgevallen spitsbalklaag, waarop de gehele bekroning rust, mogelijk was.

Grote hoeveelheden later toegevoegde hulpconstructies in ijzer en hout behoeften niet te worden gehandhaafd, zodat de houten bekroning zowel in constructief als aesthetisch opzicht weer geheel gaaf is geworden.

Een belangrijk aspect van de restauratie is de verhoging van de spits. Bij de herbouw in 1807 na een brand in 1804 was de bekroning niet teruggebracht in de oude vorm, maar vereenvoudigd met een kroon direct op de ui of peer geplaatst. De zgn "tweede lantaarn" werd niet weer aangebracht.

Het is goed nog even terug te komen op de discussie over de vraag of de vormgeving van 1807 moest worden gehandhaafd dan wel de oorspronkelijke vorm met "tweede lantaarn" diende te worden hersteld.

Historisch is deze zaak duidelijk zowel uit de archieven, tekeningen en schilderijen alsmede uit de in het werk gevonden gegevens.

De oorspronkelijke lange naaldspits — voorkomend op een schilderij uit de 16de eeuw voorstellende het vinden van het Mariabeeldje — is waarschijnlijk in 1547 verbrand. Aangenomen wordt dat daarna een bekroning is gebouwd zoals heeft bestaan tot 1804. De kaart van Braun en Hogenberg uit 1588 geeft althans een dergelijke bekroning aan. Verder is bekend, dat de spits in 1651 over een hoogte van 11 m. verbrandde, maar daarna weer in dezelfde vorm werd opgebouwd. Een houten model van de "tweede lantaarn" is in Flehite aanwezig, alle afbeeldingen van de toren tussen 1655 en het begin van de 19de eeuw laten geen twijfel bestaan over de vorm van de bekroning.

Dat er tijdens de uitvoering van de restauratie een belangrijke stroming aanvankelijk niet veel gevoelde voor verhoging van de spits werd door ondergetekende ondersteund met de volgende argumenten:

- a. de architectuur-historische ontwikkeling wordt bij handhaving van de oplossing 1807 consequent aanvaard, waarbij komt dat deze ook reeds historische bekroning nimmer als een vermindering is gezien;
- b. de verhouding tussen torenlichaam en bekroning is thans goed en het is dan ook de vraag of het aanbeveling verdient een als fraai aanvaard silhouet belangrijk te wijzigen;
- c. door verhoging van de spits wordt een kwetsbaar element toegevoegd, hoewel de technische problemen zeker oplosbaar zijn.

Daartegenover werden als argumenten vóór het herstel van de bekroning van 1655 gesteld:

- a. de ingrijpende restauratie van de bekroning, die volledige demontage noodzakelijk maakt, schept de gelegenheid om de oorspronkelijke vorm te herstellen;
- b. door dit te doen wordt aan het oorspronkelijke ontwerp, dat in de architectuur-historische ontwikkeling van de bouw de houten torenbekroningen in ons land en daarbuiten een belangrijke plaats inneemt, volledig recht gedaan.

- c. daar de technische problemen oplosbaar zijn dient de historische betekenis voorrang te hebben boven een subjectief architectonisch gevoel.

Hoewel aanvankelijk de meerderheid van alle bij dit vraagstuk betrokkenen voelde voor het behoud van de bekroning van 1807 is na een uitvoerige bespreking met de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg met aller instemming besloten aan het plan tot herstel van de bekroning met "tweede lantaarn" uitvoering te geven, vooral in verband met de historische betekenis van het oorspronkelijke ontwerp.

Hoewel er zijn, die evenals ondergetekende moeite hadden of hebben met de wijziging van het silhouet, kan worden vastgesteld, dat mede door een weloverwogen detaillering en materiaaltoepassing — er viel op dit gebied veel te verbeteren — de bekroning in alle opzichten een "kroon" op de toren is geworden. Met Vondel kan worden gezegd, dat de Kroon op de toren nu "heerlijk herbout en in den top voltoit" is.

Tijdens de restauratie werd een onderzoek ingesteld naar de toestand van balklagen en klokkestoel in de tweede geleding. Het bleek, dat ook hier enorme hoeveelheden hout waren toegevoegd in de loop der jaren. Door herstel van balklagen en klokkestoel werd het mogelijk weer een gave situatie te verkrijgen en door het inbrengen van nieuwe trappen een betere bereikbaarheid.

Tenslotte zal in de komende maanden het terrein rond de toren worden herzien. Over de Westsingelgracht wordt een voetgangersbrug gebouwd. Vanaf deze brug zullen treden leiden naar de Breestraat, waarmee een nieuwe voetgangersverbinding ontstaat en het terrein rond de toren wordt ontsloten, waardoor dit gebied meer in het stadsleven wordt betrokken.

Reeds vijf eeuwen rijst de O.L.V.-toren als een teken van godsdienst- en burgerzin in vroeger tijden uit boven de bebouwing der binnenstad. Er is geen bouwwerk in de stad, dat zozeer als een gemeenschappelijk bezit wordt gezien, wellicht juist door het feit, dat er geen kerk meer bij behoort. Hoewel puur monument en kostbaar in onderhoud zou niemand dit symbool van de stad Amersfoort willen missen.

Boekbespreking

(N. Donselaar). *Het Gecombineerd St. Pieters en Bloklands Gasthuis te Amersfoort*. (Amersfoort, 1970). 30 blz., afbn.

Dit anoniem verschenen werkje is niet, zoals het eveneens in dit blad besproken boek van Dekhuijzen over de St. Joriskerk, verschenen ter viering van een jubileum of belangrijke mijlpaal in het bestaan van het St. Pieters- en Bloklandsgasthuis. De schrijver, N. Donselaar, secretaris van het gasthuis en als zodanig tevens beheerder van het waardevolle archief der stichting, dat tot in de 14e eeuw teruggaat, heeft dit boekje samengesteld op verzoek van personen, die zijn lezing over dit onderwerp voor de Oudheidkundige Vereniging "Flehite" hadden bijgewoond.

Inderdaad voorziet het nieuwe werkje, dat zeer aantrekkelijk is uitgevoerd en geïllustreerd met foto's, gravures en tekeningen, in een bestaande behoefte. Het laatste samenvattende werk over het St. Pieters- en Bloklandsgasthuis kwam uit in 1894 en werd geschreven door de toenmalige president van het regentencollege Mr. J. van der Leeuw, die jarenlang in het bestuur zitting had en die ook een boek over de Armen de Poth publiceerde. Het boekje van Van der Leeuw is nog steeds onmisbaar voor een diepergaande bestudering van de geschiedenis van het gasthuis. Donselaars publicatie heeft dan ook niet tot doel, dit werk te vervangen, maar wil een prettig leesbaar overzicht geven van oorsprong, lotgevallen, doelstelling en tegenwoordige staat van deze belangwekkende instelling voor een zo groot mogelijk lezerspubliek. Van der Leeuws boekje is daartoe te gedetailleerd en is bovendien niet meer in de handel. Het is te hopen dat velen van de gelegenheid, die hier wordt geboden, gebruik zullen maken. De opzet is uitstekend geslaagd.

Natuurlijk is er in de loop van de tijd nog wel zo een en ander geschreven over het gasthuis. Ik noem hier slechts het fraai geïllustreerde artikel van de Utrechtse rijksarchivaris S. Muller Fz. in het blad "Buiten", jrg. 10 (1916), no. 18, blz. 213 vlg.

Zoals bekend is het St. Pieters- en Bloklandsgasthuis voortgekomen uit een fusie van het St. Pietersgasthuis en het Bloklands- of Heilige Sacramentsgasthuis. Verreweg de oudste van beide instellingen is de eerstgenoemde, die reeds in 1391 wordt vermeld. In 1404 ontving dit gasthuis rechtspersoonlijkheid door een stichtingsakte, bezegeld door het Amersfoortse stadsbestuur. De tekst van deze oorkonde is achterin het boekje als bijlage afgedrukt, met een foto van het oorspronkelijke stuk, dat zich in het archief van de stichting bevindt. Oorspronkelijk was het gesticht uitsluitend bestemd voor bedlegerige arme zieken, later ontwikkelde het zich tot een proveniershuis, d.w.z. het werd bewoond door kostkopers. Het Bloklandsgasthuis, gesticht door Wouter van Blokland en zijn vrouw bij testamentaire beschikking in 1573 (dit testament is ook bewaard gebleven in het archief der stichting), heeft een soortgelijke ontwikkeling doorgemaakt. Het was gevestigd in het huidige pand Langestraat 87 A, tussen Stoovestraat en Nieuwstraat. Na de fusie van 1804 verhuisden de kostelingen naar St. Pietergasthuis. Na 1806 werden in de gecombineerde gasthuizen geen kostkopers meer opgenomen. Thans is de instelling een pension-rusthuis voor betalende bejaarde gasten.

In Van der Leeuw missen wij natuurlijk de geschiedenis van de laatste ca. 75 jaren. Als aanvulling hierop is het nieuwe werkje mede zeer welkom. Men leest er o.a. hoe in 1908 een nieuw gasthuis werd gebouwd en hoe het kerkje en het mannengedeelte op het nippertje aan sloping ont kwamen.

Nogmaals: men kan het boekje slechts talrijke lezers toewensen!

J.H.

HEBT U UW NIEUWE ABONNEE AL GEMELD?

KRONIEK

Poortje kasteel Groenestein gerestaureerd vormt een mededeling in Maandblad Oud-Utrecht, jrg. 44 (1971), no. 6, blz. 45. Dit herstel is een geschenk voor Mr. C.Th.E. graaf van Lynden van Sandenburg, bij zijn afscheid als commissaris der koningin in de provincie Utrecht. Het kasteel Groenestein, thans eigendom van graaf Van Lynden, is gelegen aan de Langbroekerwetering en wordt voor het eerst vermeld in 1447. De Stichting Utrechtse Kastelen organiseerde de restauratie en vele instellingen, zowel particuliere als van de overheid, en personen verleenden hun financiële of daadwerkelijke medewerking.

De artikelenreeks, die J.M. Schouten in de Leusder Courant wijdt aan het onderwerp: *Ruim honderd jaar geleden vochten jonge mannen uit Stoutenburg en Achterveld in Italië* (17, 31 december 1970; wordt vervolgd) betreft een voor onze lezers niet geheel onbekend onderwerp. In onze kroniek in jrg. 2, no. 4, blz. 86 wordt de aandacht gevestigd op een artikel van E. Heupers over Soldaten van de Paus (uit Soest) in de Soester Courant van 22 september 1967. Thans komen wij ook een en ander te weten over Stoutenburgers en Achtervelders, die de Paus te hulp kwamen tegen Garibaldi's democratische revolutionairen omstreeks 1870. Een fraaie foto van Nicolaas Wijn-tjes (geboren in De Birkte te Soest) als "pauselijk zouaaf" siert de eerste aflevering van het artikel. Er bevinden zich verrassende vondsten in deze artikelen, waarvan exemplaren o.a. in de knipsel-verzameling van het museum Flehite te Amersfoort berusten. Uitvoerige citaten uit brieven van Hein Koene tonen aan, onder wat voor mensonwaardige omstandigheden de Nederlandse "zou-aven" moesten leven en vechten.

Een ander onderwerp van dezelfde schrijver in het nummer van 31 december 1970 is de *Veld-wachter Peter Kuijt*, die in 1858 als zodanig te Stoutenburg werd aangesteld. In 1908 vierde hij zijn 50-jarig ambtsjubileum!

De gemeente Scherpenzeel ligt in Gelderland en maakt dus geen deel uit van het oostelijk ge-deelte van de provincie Utrecht, dat ons arbeidsterrein vormt. Doch zij kan wel worden gerekend tot het gebied van de voormalige gouw Flehite, zodat ik in deze kroniek opmerkzaam maak op het interessante werkje van Mr. C.P. Hoytema van Konijnenburg, Ad. G. Muller en Dr. J.E. Over-eem, *Uit de geschiedenis van Scherpenzeel* (Berkel, Z.H., 1971, 69 blz., afbn.). Het verscheen in april 1971 tevens als dubbelnummer van het tijdschrift *Nederlandse Historiën*. Het boekje bevat, in overwegend chronologische volgorde, bijdragen over de geschiedenis van Scherpenzeel vanaf de vroegste tijden tot op heden.

De uitgeverij Europese Bibliotheek te Zaltbommel heeft de belangstellenden in onze vaderland-se en regionale geschiedenis ten zeerste aan zich verplicht door in haar reeks "Zaltbommelse her-drukken" opnieuw in het licht te doen verschijnen de *Gemeente-atlas van Nederland, naar officiële bronnen bewerkt* door J. Kuijper. Deze atlas, uitgegeven bij Hugo Suringar te Leeuwarden in de jaren 1865 en later, bevat de kaarten van alle Nederlandse gemeenten, per deel één provincie. Daar de opzet was, de kaarten geregeld bij te werken, verschenen er enige uitgaven van, die men af en toe in de catalogussen van de tweede-hands-boekwinkels nog wel aantreft. Maar thans is deze publicatie weer in ruime mate voor de belanghebbenden beschikbaar. Voor ons is natuurlijk voor-al van betekenis het zesde deel, bevattende de gemeenten der provincie Utrecht. Het fascinerende van deze kaarten is dat zij de toestand der steden en dorpen weergeven nog vóór de sterke uitbreiding van vele dezer plaatsen. Zo vindt men de stad Amersfoort nog vrijwel in de gedaante, die zij vanaf het midden der 15e eeuw tot het midden der 19e vertoonde, terwijl de "stadsvrijheid" nog geheel haar landelijk karakter bezit. Talrijke oude namen van boerderijen, buurtschappen enz. treft men erop aan. Los ingesloten is een fraaie kaart van Nederland in het jaar 1871, eveneens ontworpen en getekend door J. Kuijper. Een kostelijk bezit!

Het werk van J. Schiltmeijer, *De gevelstenen spreken; fotoboek met 275 afbeeldingen van ge-velstenen in Nederland en Vlaanderen* (Amsterdam, uitgeverij Minerva), dat in 1970 als paperback uitkwam, doch reeds in het daaropvolgende jaar een tweede onveranderde druk, deze maal in fraaie band, beleefde, voorziet in een bestaande behoefte. Immers, er bestaan niet veel werken, waarin gevelstenen zijn afgebeeld. Het spreekt vanzelf dat slechts een gering gedeelte van de Noord-en Zuidnederlandse gevelstenen konden worden afgebeeld, maar hetgeen hier geboden wordt, vormt reeds een ware schatkamer. De foto's en andere platen worden toegelicht door een deskundige tekst, waarin de auteur ook zijn voorgangers bespreekt. Het is een waar genot, het boek door te

bladeren. Natuurlijk kan oostelijk Utrecht slechts een klein deel van het geheel innemen: deze treek is alleen door Amersfoort vertegenwoordigd. Afb. 236-243 vertonen de fraaie foto's van reuselstenen uit de Krommestraat, de Muurhuizen, het Kleine Spui en de Kamp, vervaardigd door Th. Hendriksen van de fotoclub "Eemland" (blz. 172-175).

De Utrechtse heuvelrug, geschreven door de onlangs overleden Utrechtse publicist Jan Rees-kamp, is bij Knoop en Niemeijer, Haren (Gr.), 1971, in de Triangelreeks verschenen. Het boekje is bestemd voor toeristen en bevat veel aardige gegevens. Ook al zijn er vrij veel van soortgelijke boekjes verschenen, toch zal dit boekje, met zijn mooie oude en nieuwe illustraties, zijn weg onder het publiek wel vinden.

Van het bekende werk van Mr. P.H. Damsté, *Bevolking en bebouwing van De Bilt en Bilthoven in 1795* (1965), besproken in dit tijdschrift, jrg. 2, no. 2, blz. 47-48, is een tweede, herziene en uitgebreide, druk verschenen.

Het hierboven reeds vermelde, in het jubileumnummer van Gens Nostra verschenen artikel van M.S.F. Kemp, *Enkele oude generaties van het geslacht Van Vulpen te Doorn*, wordt in genoemd blad, jrg. 26, no. 7/8, blz. 253-260, vervolgd en afgesloten.

Dit geldt ook voor de verhandeling over het geslacht *Middach* van de hand van E.G. Middag (t.a.p., blz. 261-265).

No. 10 van dezelfde jaargang, blz. 329-335, bevat een artikel van S. Laansma over *Twee families Veldhuizen (Renswoude)*; de éne was er reeds vóór 1600, de andere vestigde zich kort na 1700 aldaar. Van beide geslachten wonen nog tal van vertegenwoordigers te Renswoude. Deze genealogie vormt dus een aardig stukje dorpsgeschiedenis, geïllustreerd met een foto van de hoeve Groot-Dashorst.

In het interessante artikel van H.W.M.J. Kits Nieuwenkamp, *Runen en huismerken*, verschenen in Maandblad Oud-Utrecht, jrg. 44 (1971), no. 7, blz. 51-52, waarin schr. de oorsprong van "runentekens" als huismerken bespreekt, worden ook zodanige tekens in Spakenburg, Bunschoten en Wijk bij Duurstede signaleerd.

De oude kerk van Soest, afgebeeld op blz. 54 van hetzelfde nummer, heeft thans vier wijzerplaten. Volgens een plaatselijke overlevering is dit niet altijd zo geweest. Er zouden nl. vroeger drie wijzerplaten zijn geweest, omdat men een klok aan de onbewoonde Eng-zijde overbodig achtte. E. Heupers gaat nu in zijn opstel *Boerenwijsheid in Soest* (blz. 53-54) na of dit verhaal enige steun in de archieven vindt. Inderdaad blijkt dit het geval te zijn: bestekken uit 1773 en 1818 bevestigen deze "boerenwijsheid", die volgens de auteur beter "boerenzuinigheid" kan worden genoemd. Een kleine aanvulling, die nog enig licht werpt op deze zaak, geeft C.J. van Hold van Ingen in no. 9 (blz. 69) van dezelfde jaargang, onder de titel *Drie wijzerplaten* (nl. op de Cuneratoren te Rhenen).

Als aanvulling op het uitvoerige artikel van Grapendaal over Austerlitz in het Jaarboek Oud-Utrecht 1970 (zie onze kroniek hiervóór) geeft Wim Harzing, behalve een correctie inzake het sterfjaar van P.J. van Oosthuize, de tekst van een officiële *Briefwisseling over Rijsenburgse kousenfabriek* (t.a.p., no. 7, blz. 55-56), uit het jaar 1810.

In hetzelfde nummer, blz. 56, kondigt A. Graafhuis de verschijning aan van een *Kalender Kromme Rijngebied* voor het jaar 1972, die reproducties zal bevatten van zes zeldzame aquarellen en tekeningen betreffende die streek.

De schoolmeester had eksterogen (kosteren en ambachtsheren in De Bilt, 1715-1744), door E.P. Polak-De Booy (t.a.p., no. 8, blz. 59-61), gaat over controversen tussen ambachtsheer en dominee over een koster. De beruchte "bloedproef" was toen nog onbekend, maar men beschikte kennelijk over andere middelen om vast te stellen of iemand al of niet "onder invloed" verkeerde. De ambachtsheer bestreed immers de beschuldiging van de predikant dat de koster dronken op straat was signaleerd met het argument dat laatstgenoemde steeds met pruik en hoed op het hoofd thuiskwam. 's Kosteren onzekere gang werd aan eksterogen toegeschreven. Onder de opvolgers van de ambachtsheer voornoemd werd de strijd om het recht van benoeming van de koster onverdroten voortgezet.

J.H.

DE MOOR

Wijnen en Gedestilleerd - Langestraat 8 - Amersfoort
Tel. 16852

DE ZAAK VAN SMAAK SINDS 1881

VOOR LITTERATUUR

DE ALGEMENE BOEKHANDEL

Leusderweg 184, Amersfoort, Tel. 14935

**G
A
S**

de ideale brandstof

ook voor bijverwarming

Van de "Blafferd", de lijst van huizen en eigenaren binnen Amersfoort in 1755, door de heer S.W. Melchior uitgegeven en welwillend tot onze beschikking gesteld, zijn nog enkele exemplaren beschikbaar. Bestellingen per giro door storting of overschrijving op nr. 437683 aan Administratie Ts. Flehite te Amersfoort. Prijs f 9,--.

VOOR AL UW KWALITEITS-GEDISTILLEERD

SLIJTERIJ - WIJNHANDEL

"DE MUURHUIZEN"

MUURHUIZEN 40, AMERSFOORT

TEL. 13352

bespreek uw wensen
en problemen
met de

STICHTING AMERSFOORTSE
KREDIETBANK

Aanvraagformulier wordt op verzoek per kerende post toegezonden
Telefonische afspraak is mogelijk

EEMSTRAAT 58 - AMERSFOORT

TELEFOON (03490) 1 6527 EN 1 7400